

# INHOUD

|  |    |
|--|----|
| <b>Proloog: Oorleletjes en roze billen</b>                           | 9  |
| <b>1 Hoe is filosofie?</b>   | 13 |
| 1.1 Toogfilosofie en andere misverstanden                            | 16 |
| 1.2 Componenten van filosoferen                                      | 19 |
| 1.2.1 Aporetisch   | 21 |
| 1.2.2 Fundamenteel nadenken  | 22 |
| 1.2.3 Methodische twijfel  | 24 |
| 1.2.4 Systematisch en logisch redeneren                              | 26 |
| <b>2 De Grieken, of wie anders?</b>                                  | 31 |
| 2.1 De Griekse polis en het medisch-filosofische denken              | 33 |
| 2.1.1 De maatschappelijke ontstaanscontext van de wijsbegeerte       | 33 |
| 2.1.2 De Atheense democratie   | 34 |
| 2.2 <i>Logos</i> en de kunde van het genezen                         | 35 |
| 2.2.1 De natuurfilosofen   | 36 |
| 2.2.2 Hippocrates van Kos en de humorale leer                        | 38 |
| 2.3 Socrates, Plato en Aristoteles                                   | 41 |
| 2.3.1 De <i>vervormde</i> wereld van Plato                           | 43 |
| 2.3.2 Een hoofd met een dun been: Plato over gezondheid              | 46 |
| 2.3.3 Zijn wat men nog niet is: de dynamische wereld bij Aristoteles | 49 |
| 2.3.4 Aristoteles over ingeboren warmte en hoe het uitdooft          | 53 |
| 2.3.5 De wijnpers van Herophilos en de hellenistische geneeskunde    | 56 |
| <b>3 De Romeinse tijden</b>  | 63 |
| 3.1 'Hoti aristos iatros kai philosophos'                            | 65 |
| 3.2 En is de beste filosoof ook een arts?                            | 68 |

|          |   |     |
|----------|---|-----|
| <b>4</b> | <b>De feodale orde van Paulus en Augustinus</b>             | 73  |
| 4.1      | Augustinus en de stad van God                               | 76  |
| 4.1.1    | De erfzonde   | 76  |
| 4.1.2    | De vrije wilskeuze  | 79  |
| 4.2      | De Genezer  | 80  |
| 4.3      | De plaats van ziekte en lijden in een christelijk universum | 81  |
| <br>     |   |     |
| <b>5</b> | <b>De islamitische medisch-filosofische traditie</b>        | 87  |
| 5.1      | Medisch denken en islam                                     | 89  |
| 5.2      | Rhazes, een man van vlees en lucht                          | 93  |
| 5.3      | Het wiegenlied van Avicenna                                 | 96  |
| <br>     |   |     |
| <b>6</b> | <b>Een vaste orde op losse schroeven</b>                    | 101 |
| 6.1      | Een dubbele waarheid  | 104 |
| 6.1.1    | Het 'geval' Siger van Brabant                               | 104 |
| 6.1.2    | Snijden in de waarheid: het mes van Ockham                  | 106 |
| 6.2      | De lijkenpikkerij en het boek der natuur                    | 107 |
| 6.2.1    | De proliferatie van het medische beroep                     | 107 |
| 6.2.2    | Magie, alchemie en de steen der wijzen                      | 110 |
| <br>     |   |     |
| <b>7</b> | <b>Het dak van de wereld breekt open</b>                    | 117 |
| 7.1      | De mechanisering van het wereldbeeld                        | 120 |
| 7.1.1    | De experimentele methode                                    | 120 |
| 7.1.2    | Ik geloof dat ik het weet: René Descartes                   | 123 |
| 7.1.3    | 'Ik zit dat hier niet uit te vinden'                        | 127 |
| 7.2      | 'Lijk, open u'  | 129 |
| 7.2.1    | Andreas van Wesel   | 130 |
| 7.2.2    | Het bloed stroomt waar het niet gaan kan                    | 132 |
| 7.2.3    | Chirurgijns en een 'medecijnboecxken'                       | 135 |
| <br>     |   |     |
| <b>8</b> | <b>De mens als studieobject</b>                             | 141 |
| 8.1      | Een nieuwe verhouding                                       | 143 |
| 8.2      | De ordening van de natuur                                   | 146 |
| 8.2.1    | Taxonomie   | 147 |
| 8.2.2    | De natuur beweegt   | 148 |
| 8.3      | Medisch studiewerk met politieke doeleinden                 | 150 |
| 8.3.1    | Galtons antropometrische laboratorium                       | 150 |
| 8.3.2    | De fysonomie en frenologie                                  | 153 |
| 8.3.3    | De degeneratietheorieën                                     | 153 |

|          |  |            |
|----------|--|------------|
| 8.4      | Natuurfilosofisch medisch denken                       | 157        |
| 8.4.1    | De natuur doen bewegen                                 | 157        |
| 8.4.2    | De encyclopedisten                                     | 158        |
| 8.4.3    | De 'romantische natuurfilosofen'                       | 159        |
| 8.4.4    | Filosofisch denken in medische categorieën             | 163        |
| 8.5      | De geboorte van de kliniek en een nieuwe medische blik | 165        |
| 8.5.1    | De geboorte van de kliniek                             | 165        |
| 8.5.2    | Volksgezondheid  | 168        |
| 8.5.3    | Het ziekenhuis als een plaats van observatie           | 170        |
| <b>9</b> | <b>Lichamelijkheid en identiteit</b>                   | <b>175</b> |
| 9.1      | Fitheidscultuur en gezondheidsobsessie                 | 179        |
| 9.1.1    | Gij zult gelukkig zijn!                                | 179        |
| 9.1.2    | The survival of the 'fittest'                          | 182        |
| 9.2      | Autonomie als heteronomie                              | 183        |
| 9.2.1    | De paradox van het gezondheidsideaal                   | 183        |
| 9.2.2    | Authenticiteit   | 184        |
| 9.2.3    | Voorspellende geneeskunde                              | 187        |
| 9.3      | Homo sapiens 2.0                                       | 189        |
| 9.3.1    | Het prothese-lichaam                                   | 189        |
| 9.3.2    | Esthetische chirurgie en cosmetische farmacologie      | 192        |
|          | <b>Epiloog: Filosofie als ethiek?</b>                  | <b>197</b> |
|          | <b>Bibliografie</b>                                    | <b>203</b> |
|          | <b>Namenindex</b>                                      | <b>219</b> |
|          | <b>Zakenindex</b>                                      | <b>221</b> |

# 1

## HOE IS FILOSOFIE?



# Inleiding

“I’m hard pressed to say, but one thing that is certainly true is that ‘What is Philosophy?’ is itself a strikingly philosophical question.” (Moore, in Edmonds & Warburton, 2010)

Het woord ‘filosofie’ vindt zijn oorsprong in de Griekse woorden ‘filein’ en ‘sofia’, die respectievelijk ‘begeren’ en ‘wijsheid’ betekenen. De etymologische verklaring van het begrip leidt echter niet tot een vanzelfsprekende verklaring. Talloze auteurs hebben zich in inleidingen tot filosofische handboeken gebogen over de vraag naar een sluitende omschrijving. Daaruit blijkt bovenal dat het domein van de filosofie zich niet in een handvol woorden laat afbakenen. De vraag ‘wat is filosofie?’ is op zichzelf evenwel belangrijk om te beantwoorden. Het stellen van die vraag, zoals ook hedendaags filosoof Adrian William Moore aangeeft in het bovenstaande citaat, en in het bijzonder hoe ze wordt ontrafeld, verhelderd en beantwoord, maakt immers deel uit van (de) filosofie. Elementair is dat vragen centraal staan in de filosofische praxis, en niet het minst vragen over zichzelf. Meer concreet betekent de kritische reflex die ten grondslag ligt aan elke filosofische vraag, dat er bij wijze van spreken een extra bril wordt opgezet om zichtbaar te maken wat tot daarvoor onzichtbaar bleef. Bij wijze van voorbeeld leent het oeuvre van Martin Heidegger, een van de namen aan het filosofische firmament van de twintigste eeuw, zich uitstekend om de voorgaande metafoor nader toe te lichten. Heidegger beantwoordt de vraag naar het wezen van de filosofie als volgt:

“De uitdrukkelijk als taak aanvaarde en zich vervolgens ontplooiende beantwoording die aan de toe-spraak van het Zijn van het zijnde beantwoordt, dat is filosofie. Wat dat is filosofie, leren wij slechts kennen en weten, als wij ervaren, hoe, op welke wijze de filosofie is. Zij is op deze wijze als beantwoording die zichzelf afstemt op de stem van het Zijn van het zijnde.” (Heidegger, 1979: 34)

Menig student die met het vak wijsbegeerte in aanraking kwam, heeft zich suf gepiekerd over deze omschrijving. Terwijl het ‘toe-spreken’ en ‘de stem’ inderdaad om heel wat uitleg vragen, is waar ‘Zijn’ en ‘zijnde’ voor staan, op een basaal niveau niet eens zo moeilijk uit te leggen. *Zijn* is de totaliteit van wat is en zo de wereld mogelijk maakt, en een *zijnde* is datgene wat is (een persoon, een steen, een boom) of anders gezegd, datgene wat zich binnenin dat (het) Zijn begeeft. De woorden ‘zijn’ en ‘zijnde’ behoren misschien op

het eerste gezicht niet tot onze spreektaal, maar in bepaalde dialecten in Vlaanderen hoor je mensen weleens vaker zeggen: ‘Maar dat is zo, jazeker, dat is.’ Zonder het waarschijnlijk te beseffen, doet men daarmee een zeer filosofische uitspraak: men beweert te weten dat er iets is, dat het dus bestaat, dat men het kan kennen en omschrijven, en ga zo maar verder. Wie ook maar een beetje vertrouwd is met filosofie, weet dat dit stuk voor stuk moeilijke uitspraken zijn die het onderwerp uitmaken van vele discussies en traktaten. Soms doen we dus aan filosofie zonder het te weten. Laten we hieronder echter proberen om ‘bewust’ aan filosofie te doen, hoe heikel dat ook is. Immers, uit Heideggers omschrijving wil ik vooral het volgende in de verf zetten: *wat* filosofie is, leren wij slechts kennen door te ervaren *hoe* filosofie is. De vraag naar het wat impliceert de vraag naar het hoe: hoe is filosofie?

## 1.1 Toogfilosofie en andere misverstanden

Laat ons vanuit de vraag ‘hoe is filosofie?’ wat dieper ingaan op het filosoferen zelf. Daarover circuleren immers heel wat misverstanden. Sommigen slaan de bal helemaal mis of reduceren de filosofie tot een van haar deelaspecten. Om een eerste voorbeeld te geven: filosoferen, dat is speculatief nadenken over het leven, nog het liefst op café, diep in de nacht. Het type vragen als ‘moeder, waarom leven wij?’ en ‘heeft het leven zin?’ maken dan de agenda uit. Wanneer ik ‘in burger’ een café binnenstap en mensen te weten komen dat ik filosoof ben – of beter: dat anderen mij zo noemen – dan is vaak hun eerste vraag: en wat is nu de zin van het leven? Mijn enige antwoord daarop luidt dat ik daar als filosoof principieel niet op kan antwoorden. Wat *dé* zin is van *hét* leven, is wat Ludwig Wittgenstein een zinledige vraag zou hebben genoemd: die vraag is zo speculatief dat er geen controleerbaar antwoord op te geven valt. Aan *dé* wereld of *hét* leven een bepaalde zin toeschrijven en dan vervolgens nog eens weten waarvoor die zin staat, dat is enkel aan goden gegeven, niet aan filosofen, hoewel die laatsten zich hieraan flink hebben bezondigd.<sup>1</sup>

Een tweede misverstand is dat filosofie wordt gereduceerd tot een levenswijze, een manier van leven die ons dichter bij de betekenis van het leven brengt. Ze moet ons geruststellen door ons een houvast te geven aangezien de moderniteit de grote verklarende verhalen aan het wankelen heeft gebracht of zelfs met de grond gelijk heeft gemaakt. We vinden nu maar al te vaak boeken van auteurs die terug proberen een nieuw verklarend verhaal aan de man te brengen en ons vertellen hoe we moeten leven. Die richtlijnen

worden uitgestippeld door naar hartenlust ideeën van vroegere filosofen over te nemen en ze vervolgens in een modern jasje te gieten. De geschiedenis van de filosofie wordt op basis van dergelijk 'onderzoek' louter vanuit een moreel perspectief bekeken, met andere woorden: ze wordt beschouwd als een discipline die richtlijnen voorschrijft voor het menselijk handelen. Die discipline wordt ook wel ethiek genoemd en maakt als het ware deel uit van de filosofie. Echter, zomaar ideeën plukken uit het werk van vroegere filosofen omdat ze je nu eenmaal aanspreken, en ze verwerken tot iets wat vandaag bruikbaar is, getuigt evenmin van een serieus ethisch onderzoek als van een grondig filosofisch onderzoek. Dergelijke uitwerkingen vind je in een boekwinkel terug onder de categorie 'spiritualiteit, religie en filosofie'. Dat zegt veel over de plaats die filosofie krijgt binnen onze maatschappij. Filosofie kan echter niet gereduceerd worden tot een discipline die zich enkel bezighoudt met vragen naar de betekenis van het leven en daar pasklare antwoorden op geeft. Veel filosofische traktaten zijn daar het bewijs van. De filosofie stelt veelal vragen over hoe iets is en dat kan niet gelijkgesteld worden met de vraag waarom iets is. Om het cru te zeggen: de filosofie is geen zoekmachine of orakel.

Een derde misverstand is dat filosoferen een synoniem is voor 'zweven', wat zoveel betekent dat de filosoof vanuit een ivoren toren en met het hoofd in de wolken nadenkt over bizarre kwesties. Dat geeft de idee weer dat de filosofie zich zou isoleren van de werkelijkheid; ze zit te broeden op zaken die ver weg staan van de realiteit. Met andere woorden: ze is wereldvreemd. Diegenen die dat standpunt aannemen, zijn dan ook van mening dat de filosofie weinig nuttig of zinvol is. Of de filosofie wereldvreemd is, is een moeilijke kwestie, omdat wereldvreemd een heel moeilijke term is om te definiëren. In principe is niets wat wij (mensen) doen wereldvreemd, want wat we doen, is steeds van deze wereld. In tegenstelling tot religies, die zich vooral concentreren op een andere dan deze wereld, is filosofie wel met deze wereld bezig. Een van de bekendste anekdotes hierover is die van de Griekse filosoof Thales van Milete (ca. 624-ca. 545), die in een put viel omdat hij zo geconcentreerd de sterrenhemel aan het bestuderen was. Dat zou onze lachlust moeten opwekken omdat het het cliché van de wereldvreemde filosoof bevestigt, maar wanneer een astronaut de sterrenhemel bestudeert, dan buigt iedereen ootmoedig voor zoveel wetenschappelijke bagage en doorzettingsvermogen. Om maar te zeggen dat er niets mis mee is of wereldvreemds aan is dat men de sterrenhemel bestudeert, welke titel men ook draagt (filosoof, sterrenkundige of wat dan ook).

Ten slotte komen we uit bij een laatste misverstand dat ik uit de doeken wil doen. Dat heeft te maken met de verhouding tussen filosofie en wetenschap

en het statuut dat wordt toegekend aan de resultaten die ze behalen. Door de opkomst van de moderne wetenschap – waar de filosofie trouwens een grote rol in heeft gespeeld – is het terrein van de filosofie kleiner geworden. De wetenschap hield zich vanaf dan bezig met vragen die empirisch en via experimentele methode benaderd kunnen worden. Die evolutie zorgt ervoor dat sommigen filosofie omschrijven als een discipline die zich bezighoudt met die vragen waar de wetenschap nog geen antwoord voor heeft gevonden. Met andere woorden: ze is de dienstmaagd van de wetenschap. Ze is iets provisoirs; haar antwoorden zijn tijdelijk. Ze moet plaatsmaken voor de wetenschap als die op de proppen komt met een objectieve verklaring. De claim dat de filosofie de dienstmaagd zou zijn van de wetenschap, is echter niet correct omdat ze een andere taak op zich neemt en in die zin niet in het vaarwater van de wetenschap komt. De wetenschap stelt zich de vraag ‘wat weten we hierover?’, terwijl de filosofie net zal vragen: ‘hoe komen we tot die kennis?’ Ze buigen zich dus dikwijls over dezelfde fenomenen, maar benaderen die op een andere manier.

Dat misverstand houdt enkele terechte vragen over filosofie in. Ze verlangt de waarheid, maar bereikt ze die ook? Resulteert ze in objectieve waarheden of is dat enkel weggelegd voor de wetenschap? Welk statuut kennen we toe aan hetgeen ze bereikt? Er zijn bepaalde inzichten, zoals die van de zwaartekracht, die objectief zijn. Die waarheden staan of vallen niet met onze overtuiging, ze *zijn* er gewoon. Ook op medisch vlak hebben we vaak, om niet te zeggen meestal, te maken met objectieve waarheden die we verkrijgen na experimenteel onderzoek. Toch is het medische terrein doorspekt met niet-objectieve waarheden of zaken die niet empirisch aantoonbaar zijn: de ervaring van pijn, het belang dat ik hecht aan mijn lichamelijkeheid, de maatschappelijke druk op het individu om fit en gezond te zijn, enzovoort. Medische filosofie houdt zich bij uitstek bezig met die vragen. Een filosoof is geen medicus en omgekeerd, ook al zijn er natuurlijk mensen die beide terreinen met elkaar combineren.

Indien medische filosofie niet in eerste instantie gericht is op experimenteel getoetste waarheden, dan is dat het gevolg van het feit dat de problemen waarover ze zich buigt, niet experimenteel te toetsen zijn. Dat betekent nog niet dat we ons daarom begeben op het terrein van wat Plato omschreef als ‘endoxia’, het hebben van een overtuiging of opinie. ‘Endoxia’ is iets anders dan ‘filosofia’, het streven naar waarheid. Niet elke waarheid kan dezelfde status verwerven (door de aard en de complexiteit van het onderzoeksobject), maar het streven naar een gefundeerde, weloverwogen en beargumenteerde waarheid is iets totaal anders dan een ‘eigen mening’, die niet noodzakelijk over die kenmerken beschikt. Anders gezegd: we moeten onderscheid maken tussen ‘subjectief’ en ‘subjectivistisch’. Dat laatste betekent: een



volstrekt niet-onderbouwde en louter persoonlijke mening hebben, zonder dat die ook in het algemeen kan gelden. Met subjectief wordt bedoeld: elk wetenschappelijk inzicht is noodzakelijk subjectief indien het vanuit menselijk perspectief – ‘subject’ staat voor mens – tot stand is gekomen. Maar ondanks die subjectiviteit probeert men toch zo goed mogelijk de algemene geldigheid of de waarheid van een bepaald probleem te benaderen. Of om het met een boutade te zeggen en toegepast op het wijsgerige terrein: het subjectivisme is caféfilosofie, het subjectieve kan filosofie zijn in de strikte zin van het woord.

## 1.2 Componenten van filosoferen

Laat ons, nu we stilgestaan hebben bij wat filosofie niet is, terugvallen op onze oorspronkelijke vraag: ‘hoe is filosofie?’ De meest courante associatie die men met filosofie maakt, is waarschijnlijk de verwondering. Filosoferen, zo lees je vaak, is zich verwonderen over het leven, over het feit dát de wereld er is, dat wij er zijn en wel op een zeer specifieke manier, enzovoort. Terwijl de meeste mensen in de loop van hun leven die ‘kinderlijke’ verwondering verloren zouden zijn geraakt, is de filosoof in staat om met een verwonderde blik naar de wereld te kijken en zich daarover vragen te stellen. Dat verwondering een grote rol speelt in het filosoferen, is duidelijk, en waarschijnlijk komt het van daaruit tot stand, maar op zich is het niet voldoende en bovendien heeft de filosofie niet het alleenrecht erop. Om het maar meteen in filosofentaal te formuleren: verwondering is een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde om tot filosoferen over te gaan. Laat ons dat proberen te verduidelijken.

De filosofie stelt vragen over zaken die zogenaamd evident zijn. Wat is kennis? Kunnen wij kennen? Wat betekent het om te zeggen ‘ik weet dat’? Wat betekent het dat er tijd is? Zijn wij überhaupt ergens zeker van? Bestaat wat wij zien echt? Die vragen ontstaan inderdaad vanuit een vorm van verwondering. Ik herinner me dat ik als kleine jongen mijzelf de vraag stelde of mijn grootmoeder die voor mij stond, wel echt leefde. Ik heb de vraag nooit luidop durven te stellen, maar dat er iemand voor mij stond, mij toesprak en als een mens werd omschreven, vond ik wel een erg vreemd gebeuren. Was ik toen filosoof? Ik was potentieel bezig met een filosofische vraag – bestaat wat ik zie wel echt? – dat wel, maar een filosoof, nee, dat was ik waarschijnlijk niet. Kinderen stellen veel interessante vragen en kunnen zich sterk verwonderen over mens en wereld. Maar dat zij de ware filosofen zouden zijn omdat volwassenen ‘ergens onderweg’ hun verwondering kwijtgespeeld zouden zijn, daar is niets van aan. Filosoferen betekent niet

zozeer een onschuldige, oorspronkelijke blik behouden, maar juist een extra bril opzetten.

Bovendien is niet elke vraag die ontstaat vanuit een bepaalde verwondering, per se de aanleiding voor een filosofische beschouwing. Als we terugkomen op wat we hierboven stelden: vragen als ‘moeder, waarom leven wij?’ of ‘heeft het leven zin?’ leggen niet meteen de meest diepzinnige filosofische problemen bloot, ook al zijn dat de clichés waar mensen je vaak op aanspreken. Trouwens, ook al zou een filosoof zich ermee willen bezighouden – en waarom zou hij dat niet? – geen enkele wijsgeer die zich vandaag ernstig neemt, kan een sluitend antwoord geven op die vragen. Dat maakt het eigene uit van (de filosofie van) onze tijd. De filosofie kan zich vandaag niet langer baseren op een alomvattend wereldbeeld dat alle fenomenen in de werkelijkheid verklaart vanuit een oeroorzaak of een scheppende instantie. Onze (moderne) tijd is gekenmerkt door de radicale afwezigheid van zoiets als een Schepper of een eerste oorzaak en dus ook van een ultiem richtpunt waarnaar of waaruit de werkelijkheid evolueert. De wereld is wat ze is, punt.

Uiteraard is dat ‘punt’ de hele kwestie. Hoe te leven in een wereld ‘zonder’ alomvattende zin of doelstelling? Dat is een massief probleem waar wij, en onze tijd in het algemeen, enorm mee worstelen. Wij kunnen de existentiële basisvragen – vaak zijn dat waaromvragen: waarom bestaat de wereld?, waarom leven wij? – niet langer van een totaalverklaring voorzien en in een of andere grote religieuze of wijsgerige synthese onderbrengen. Niet dat wij ons met die vragen niet langer bezighouden. Wel integendeel, we worstelen er dagelijks mee en een hoop intellectuele sjacheraars proberen hun instantieverklaringen van de werkelijkheid ‘aan de man te brengen’, zoals ‘alles is toeval’, ‘alles is relatief’ of ‘alles heeft zin’. Die uitspraken raken meestal verstrikt in hun eigen netten. Als alles zin heeft, dus ook het kwade en het geweld, dan gebeurt er niets zinloos, maar waarom moet je het dan nog ‘zinvol’ noemen? Of indien alles toevallig is, dan is ook de uitspraak ‘dat alles toevallig is’ op haar beurt een toeval, terwijl ‘alles is toevallig’ een zeer absolute vorm van waarheidsaanspraak maakt die toeval uitsluit.

De verwondering kunnen we beschouwen als een startpunt van filosofie. De wijze waarop wordt omgegaan met die verwondering, dat is hoe filosofie is.